

O‘SMIRNING SHAXS SIFATIDA SHAKLLANISHIDA OILANING TUTGAN O‘RNI

Abdurashidova Dildora Maxamadjonovna

*Andijon viloyati Bo‘ston tumani maktabgacha va maktab ta’limi bo‘limiga
qarashli 19-umumiy o‘rta ta’lim maktabi amaliyotchi psixologi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada oilaning o‘smirlarning shaxs sifatida shakllanishidagi o‘rni, tarbiya va ota ona munosabatlarining farzand hayotiga ta’siri haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: O‘smir, jamiyat, kelishmovchilik, oila, psixologiya.

Mamlakatimizda barcha aholining 97 foizi oilalarga birlashib yashaydi, qolgan uch foizi – ya’ni, yolg‘iz qolgan keksalar, ota-onadan yetim bo‘lib qolgan va Mehribonlik uylarida tarbiyalanayotganlar, boshqa yurtdan kelib vaqtinchalik O‘zbekistonda istiqomat qilayotganlar ham oila a’zolari, yaqinlari, yurtdoshlari, turli davlat va nodavlat tashkilotlaridagi insonparvar odamlarning mehridan darig‘ emas. Shu ma’noda oila – inson o‘z baxti va saodati, orzu-havaslarini, maqsad-muddaolarini mushtarak qilgan, o‘zini inson sifatida idrok etib hayot nashidasini suradigan muqaddas makondir. Oila, er-xotinlik munosabatlari dinimizda muqaddas rishta hisoblanadi. Bu rishtani bog‘lash, oila barpo qilishda katta maqsadlar ko‘zlangan. Shu sababdan har ikkala tarafga ham o‘ziga yarasha mas’uliyatlar, burchlar, vazifalar yuklatilgan. Oilada er va ayolning o‘ziga xos mushtarak burch va vazifalari bor: nikohlanib, halol hayot kechirish, bir-biriga nisbatan Allohdan qo‘rqqan holatda munosabatda bo‘lish lozim. Oila – jamiyatning ajralmas bo‘lagi. Biror bir xalq, millat yoki jamiyat yo‘qki, u o‘zining rivojlanish tarixida va taraqqiyot istiqbolini belgilashda oila va uning atrofidagi muammolarni, qadriyatlarini inobatga olmagan bo‘lsa. Har qanday istiqbol oilaning manfaatlaridan ayro tasavvur qilinmaydi. Zero, har bir inson uchun oila – bu umrning boshlanishi, barcha narsalarning muqaddimasidir.

Qolaversa, har bir inson o‘z baxti va saodatini eng avvalo oilasi bilan bog‘laydi, ya’ni, o‘z uyi, oilasida baxtli bo‘lgan insongina o‘zini to‘laqonli bahtiyor his etadi. O‘zbekiston psixologlari tomonidan o‘zbek oilalariga xos muammolarni o‘rganish yuzasidan bir qator muvaffaqiyatli ilmiy izlanishlar olib borilgan. Ana shu ilmiy ishlarda oila-nikoh munosabatlari, yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash, o‘zbek oilalaridagi milliy o‘ziga xoslik, undagi nizolar va ularni keltirib chiqaruvchi muhim sabablar, ajralishlar va ularning salbiy asoratlari kabi birqator masalalar har tomonlama o‘rganilib tahlil qilingan. Ma’lumki, insoniyat jamiyati taraqqiy etib borgan sari odamlarning o‘zlari ham, ularning bir-birlari bilan bo‘ladigan o‘zaro munosabatlari

ham, ayniqsa shaxslararo munosabatlar orasida eng samimiy, eng yaqin bo‘lgan oilaviy munosabatlar ham takomillashib, o‘ziga xos tarzda murakkablashib boradi. Bularning ta’siri oilaviy hayot va undagi psixologik iqlimda ham o‘z ifodasini topadi. Yoshlarimizda bu masala bo‘yicha aniqroq tasavvur hosil qilish uchun, bundan 90-100 yillar oldingi ularning tengdoshlari, ya’ni o‘tib borayotgan asrimiz boshidagi va bugungi kunlarimizdagi 15-16 yoshli yigit-qizlar o‘rtasidagi tafovutlarni solishtirib o‘tamiz.

Yoshlarimizda bu masala bo‘yicha aniqroq tasavvur hosil qilish uchun, bundan 90-100 yillar oldingi ularning tengdoshlari, ya’ni o‘tib borayotgan asrimiz boshidagi va bugungi kunlarimizdagi 15-16 yoshli yigit-qizlar o‘rtasidagi tafovutlarni solishtirib o‘tamiz. Maxsus adabiyotlarda yozilishi va o‘tkazilgan tadqiqotlar natijalarida kuzatilishicha, so‘nggi 100 yil ichida odamlarda kuzatiladigan akseleratsiya jarayoniga ko‘ra ularning jinsiy, fiziologik balog‘atga yetishi 2-3 yilga ilgari ketgan. Bundan 100 yilcha oldin yoshlarning jinsiy balog‘atga yetish davri 15-16 yoshga to‘g‘ri kelgan, hozir esa bu holat o‘rtacha 12-13 yoshlarga to‘g‘ri keladi. Endi shu yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlik jihatlarini ko‘rib chiqamiz. Ilgarigi tengdoshlaringiz 15-16 yoshlarida oilaviy hayotga yetuklik talablaridan biri bo‘lmish jinsiy yetuklikka, balog‘atga yetar ekanlar, ular aksariyat hollarda shu yoshga kelib o‘sha davrlar uchun xos va lozim bo‘lgan, unchalik murakkab bo‘lmagan dehqonchilik, chorvachilik, hunarmandchilik sir-asrorlaridan deyarli boxabar bo‘lganlar (chunki u vaqtlarda bolalarni odatda, 13-14 yoshidan shogirdlikka berishgan), o‘sha davrdagi ishlab chiqarish munosabatlari va texnologik jarayonlar ulardan maxsus yoki oliy ma’lumot talab qilmagan, 3-4 yil ustoz ko‘rgan shogird 16-17 yoshida o‘zi mustaqil ish yurita oladigan ustaga, o‘z ishini amallab keta oladigan mutaxassisga aylangan. Mabodo, u shu vaqtda oila quradigandek bo‘lsa, o‘z hunari orqali mehnat qilib o‘zini va oila a’zolarini iqtisodiy jihatdan ta’minlay olishi mumkin bo‘lgan. Bundan tashqari, u vaqtlardagi 18-20 yoshli yigit mahalla-ko‘yda, jamoatchilik orasida ma’lum darajada ijtimoiy yetuk shaxs sifatida qabul qilingan, turli tadbir va marosimlarda yetuk, uning haqli ishtirokchisi sifatida qatnashishi mumkin bo‘lgan, ya’ni uning ijtimoiy jihatdan balog‘atga yetganligi jamoatchilik tomonidan qabul qilingan. Bu jarayon shaxsning oldiga oila va jamiyat oldida o‘ziga xos mas’uliyat yuklagan, mas’uliyatni his qilish esa uning psixologik yetukligi alomatlaridan biri bo‘lib xizmat qilgan. Endi shu xususiyatlarni bugungi kun yoshlarida ko‘rib chiqaylik. Ular 12-13 yoshlarda jinsiy (fiziologik) yetuklikka erishadilar, biroq ular biror bir kasb-hunar egasi bo‘lib, mustaqil ishlab, o‘zini va oilasini iqtisodiy jihatdan ta’minlay oladigan bo‘lishi uchun, avvalo maktabni bitirishi, so‘ng u yoki bu kasb-xunar kolleji yoki akademik litseyda o‘qib, biror-bir kasbni egallashi kerak. Buning uchun 9 yil maktabda, kollej yoki litseyda o‘qishi zarur bo‘ladi. 12 yillik barcha uchun majburiy ta’limdan so‘ng yoshlarimizning ma’lum bir qismi o‘qishni oliy o‘quv yurtlarida davom ettiradi. Bundan ko‘rinib

turibdiki, yoshlarimizning iqtisodiy mustaqillikka erishishlari ularning ma`lum qismi uchun 20-21, boshqalari uchun 23-25 yoshga to`g`ri keladi. Bundan tashqari odamlarning turmush tarzi rivojlanishi bilan birga oilalarining kundalik hayoti o`zgarib, kiyinishga, maishiy buyumlarga, moddiy farovonlik darajasiga bo`lgan ehtiyoji ham ortib boradi. Shulardan ko`rinib turibdiki, bundan 100 yillar oldingi yoshlar 16-18 yoshida oila qurishsalar, ular shu vaqtga kelib oilaviy hayot uchun, muvaffaqiyatli turmush kechirib ketishlari uchun zarur bo`lgan yetuklik darajalarining barchasiga erishganlar, bu esa ularning oilaviy hayotlarida yuzaga kelishi mumkin bo`lgan muammolarning bartaraf etilishiga asos bo`lib xizmat qilgan.

Oiladagi zo`ravonlikning bolalarga ta`siri

Kattaroq bolalardagi oilaviy zo`ravonlikning guvohi bo`lishining jismoniy ta`siri xulq-atvor va hissiy ta`sirga qaraganda kamroq seziladi. Uyda oilaviy zo`ravonliklarga guvoh bo`lgan bolalarning boshidan kechiradigan travma bularda rivojlanish va jismoniy farovonligida katta rol o`ynaydi. Kattaroq bolalar ba`zida stressni o`zini tutish muammolariga aylantirishi mumkin. Ba`zida suiiste`molga guvoh bo`lgan bolalar og`riqni olib tashlash umidida giyohvand moddalarga murojaat qilishadi. Biroq, bolalar o`zlarining xatti-harakatlari yoki hissiy muammolari bilan bog`liq jismoniy alomatlarni namoyon qiladilar, masalan, atrofdagilardan chetga chiqish, og`zaki bo`lmagan so`zlar va jirkanch xatti-harakatlarni namoyish etish kabi.

Tashvish ko`pincha uyda oilaviy zo`ravonlikka guvoh bo`lgan bolalarda jismoniy alomat bilan birga keladi. Agar ularning xavotiri ko`proq jismoniy alomatlariga aylansa, ular uyqusizlik va vazn yetishmasligidan charchoq alomatlarini ko`rsatishi mumkin.

Xulq-atvor belgilari. Oiladagi zo`ravonlikka uchragan bolalar rivojlanishi salbiy ehtimoli xulq-atvorining orqaga qaytish, nazoratdan tashqari xatti-harakatlarni namoyish qilish va nojo`ya xatti-harakatlarga taqlid qilishidir. Bolalar shunday deb o`ylashlari mumkin zo`ravonlik yaqin munosabatlarning maqbul xulq-atvori bo`lib, qurbonga yoki tajovuzkorga aylanadi. Ba`zi ogohlantiruvchi belgilar kattalarga ishonchsizlik, qattiqqo`llik, boshqa odamlarga qo`shilib qolish va o`zlarini yaqin do`stlari va oilasidan ajratish. Oiladagi zo`ravonlikka nisbatan yana bir xulq-atvor javobi, bolani oldini olish uchun yolg'on gapirishi bo`lishi mumkin yana qarama-qarshilik va haddan tashqari e`tiborni jalb qilish.

O`smirlar o`quv qobiliyatsizligi, maktabni tark etishlari va giyohvand moddalarni suiiste`mol qilish. Ularning xulq-atvori ko`pincha oila a`zolari uchun maxfiy va yashirin bo`lib qoladi va ular uy sharoitlaridan uyalishlari mumkin. O`smirlar odatda do`stlarini mehmonga taklif qilishni yoqtirmaydilar va ular bo`sh vaqtlarini uydan tashqarida o`tkazadilar. Rad etish va tajovuz muammolarni hal qilishning asosiy shakllari bo`lib xizmat qiladi. O`smirlar oiladagi zo`ravonlikka boshqalarni ayblash, munosabatlarda zo`ravonlikka duch kelish yoki uydan qochish bilan javob beradilar.

Jismoniy alomatlar. Jismoniy alomatlar ota-onalarning oiladagi zo‘ravonligi tufayli bolalarga katta ta'sir ko‘rsatadi. Tadqiqotda 59 bolaning 52% boshqa xonadan baqirgan, 60 ta bolaning 53% bitta xonadan baqirgan, bir nechtasi kimnidir yordamga chaqirgan va ba'zilari shunchaki haqoratli voqea paytida o‘zlarini sezilarli darajada jalb qilishgan. Zo‘ravonlik holati avjiga chiqqanda va bola aralashishga harakat qilsa, mantiqan aytganda, odam o‘z farzandini zarardan qutqarish uchun ota-onalar o‘zlarini nazorat qiladi deb o‘ylardi, ammo statistika aksini ko‘rsatadi. Aytishlaricha, buzg'unchilarning qariyb 50 foizi ham o‘z farzandlarini shafqatsiz munosabatda bo‘lishadi. Yana bir dahshatli statistika shuni ko‘rsatadiki, shafqatsiz munosabatlar qurbonlarining 25% ham o‘z farzandlari bilan zo‘ravonlik qilishga moyil. Ushbu bolalarga nisbatan qo‘llaniladigan zo‘ravonlik ba'zi hollarda hayot uchun xavfli bo‘lishi mumkin. Agar ona zo‘ravonlik paytida homilador bo‘lsa, kelajakdagi bolada umrbod buzilish xavfi yoki hayotning o‘zi xavf ostida bo‘ladi. Tadqiqotchilar perinatal va neonatal statistik ma'lumotlarga ko‘ra, oilaviy zo‘ravonlikni boshdan kechirayotgan onalarda bolalar o‘limi xavfi ikki baravar ko‘p bo‘lgan.

Hissiy alomatlar. Uyida zo‘ravonlikka uchragan bolalar ko‘pincha ota-onalariga nisbatan ziddiyatli hissiyotlarga ega bo‘ladi.

Misol uchun, ishonchsizlik va mehr ko‘pincha tajovuzkor uchun birgalikda yashaydi. Bola jabrlanuvchini haddan tashqari himoya qiladi va ularga achinadi. Ular ko‘pincha bezovtalanishidan yoki tashlab ketilishidan, ota-onasining shafqatsiz munosabatda bo‘lishidan yoki o‘z uylarida sodir bo‘layotgan zo‘ravonlik uchun ular aybdor bo‘lishidan qo‘rqib, xavotirga tushishadi. Qayg‘u, uyat va o‘z-o‘zini hurmat qilish darajasi pasayib ketadi.

Oilaviy zo‘ravonlikka uchragan bolalarning umumiy hissiyotlari.

Depressiya oilaviy zo‘ravonlikni boshdan kechirayotgan bolalar uchun keng tarqalgan muammo. Bola ko‘pincha o‘zini ojiz va kuchsiz his qiladi. O‘g‘il bolalarga qaraganda ko‘proq qizlar o‘zlarining his-tuyg‘ularini ichkilashtiradilar va depressiya belgilarini ko‘rsatadilar. O‘g‘il bolalar tajovuzkorlik va dushmanlik bilan harakat qilishni xohlashadi. Uydagi zo‘ravonliklarga guvohlik berish bolada dunyoda hech narsa xavfsiz emasligi va ularni xavfsiz saqlashga arzimaydi degan fikrni berishi mumkin, bu ularning o‘z qadr-qimmatini past his qilishiga va depressiyaga yordam beradi. Oilaviy zo‘ravonlikka uchragan bolalar xavfsiz muhit va makonni va o‘z sur‘atlarida taraqqiyotni hurmat qilishni talab qiladi. Qo‘riqchi bolalarni xavotirga soladigan narsalarga, masalan, baland ovozda tushuntirishlar va qulayliklar berib, xotirjamlik va xavfsizlikni kuchaytirishi kerak. Bolalar uzoq oila a‘zolari kabi boshqalar bilan ijobiy aloqalarni rivojlantirishlari va saqlashlari kerak. Oilaning barcha a‘zolari oilaviy zo‘ravonlik holatlarida oilalarga yordam berish uchun mo‘ljallangan jamoat tashkilotlarida qatnashishga da'vat etiladi.

- Maktab yoshidagi bolalarni o‘z maktabidagi mutaxassislardan, ko‘pincha maktab maslahatchilaridan maslahat olishni tashkil etish.
- Har xil maslahat turlari bilan tajriba o‘tkazish: o‘yin terapiyasi, tengdoshlarni qo‘llab-quvvatlash guruhlari, g‘azabni boshqarish bo‘yicha mashg‘ulotlar va bolalarga xavfli vaziyatlardan qanday qutulish kerakligini o‘rgatish uchun xavfsizlik dasturlari.
- Bolani tanishtirish va bolani kattalar bilan muntazam ravishda ko‘p vaqt o‘tkazishga undash uchun mehribon va qo‘llab-quvvatlaydigan kattalarni topish. Bunga ishonchli oila a‘zosi yoki jamoat himoyachisi kirishi mumkin. Oilaviy zo‘ravonlikdan himoya qilish jamg‘armasi xabar berishicha, bolalarni davolash va chidamliligini rivojlantirishga yordam beradigan eng muhim tarkibiy qism - bu mehribon kattalarning borligi.
- Bola oiladagi zo‘ravonlikni ko‘rgandan keyin har qanday shaklda zo‘ravonlikni o‘z ichiga olmaydigan xavfsiz muhitni ta‘minlash.
- Urush, ism qo‘yish, baqirish yoki har qanday og‘zaki tajovuzkor xatti-harakatlarni o‘z ichiga olmaydigan tarbiyalash usullarini topish.
- Muntazam ovqatlanish, uy vazifasi vaqtlari kabi rejali tartiblarga ega bo‘lish orqali bolalarga xavfsizlik hissi yaratishda yordam berish kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. – Т.: Ўзбекистон, 2017. – 146 б. (Mirziyoyev Sh.M. We will continue our path of national development with determination and raise it to a new level. - T.: Uzbekistan, 2017. – P. 146).
2. Davlataliyevna, S. N. (2022). UMUMIY PSIXOLOGOYA VA TURLI XIL PSIXOLOGIK AMALIYOTLAR. Scientific Impulse, 1(5), 820-822.
3. Oiladagi zo‘ravonlikning bolalarga ta’siri. Arxivlandi 2002-11-03 da Kongress kutubxonasi Veb-arxivlar Alabama oilaviy zo‘ravonlikka qarshi koalitsiya.
4. Bekmirov, T., Axmedova, M., Melibayeva, R., Askarova, N., & Nurmatov, A. (2022). Kasbiy pedagogika